

Om begreper

Eksperimentell kontroll, atferdspåvirkning, selvkontroll, frihet og autonomi

Jon A. Løkke og Gunnar Salthø
Høgskolen i Østfold

Eksperimentell kontroll er vesentlig i mange naturvitenskaper i betydningen at eksperimenter planlegges slik at det kun er den planlagte uavhengige variabelen som gir effekt. Alle andre variabler er det kontroll på i den forstand at de har ingen planlagt effekt. Men, atferdsanalytikere beskriver også at de prøver å oppnå kontroll over respondering ved endring av stimuli eller egenskaper ved stimuli. Dermed brukes kontrollbegrepet også i betydningen kontroll over andres atferd. Den flertydige bruken av begrepet kontroll kan medføre at et sentralt og legitimt mål om eksperimentell kontroll i atferdsanalysen kan feiloppfattes til å være i konflikt med de sentrale etiske og politiske verdiene frihet og autonomi. I artikkelen påstår vi at motsetningen lett kan unngås, og vi påpeker misforståelser knyttet til begrepene kontroll, frihet, og autonomi. Atferdsanalytikere hevder at vi er sterkt påvirket og styrt av miljøet og kan vanskelig godta at vi faktisk kan handle annerledes enn det vi gjør. Atferdsanalytikere trenger likevel ikke å forkaste autonomibegrepet; vi motvirker ikke folks frihet hvis vi tar sikte på å påvirke folks atferd uten å kontrollere den.

Nøkkelord: eksperimentell kontroll, atferdspåvirkning, frihet, autonomi, fri vilje

Begrepet kontroll har flere betydninger, med stort spenn i betydning og påfølgende uklarhet for de som forsøker å sette seg inn i atferdsanalyse. I vanlig bruk kan *kontroll* bety *inspeksjon* (som i EU-kontroll) eller at man *behersker* eller *dominerer* noe (som når man i krig erobrer en høyde for å dominere landskapet rundt eller som når man kjører bil på glatta uten å overbelaste friksjonen mellom hjul og veibane). Formålet med denne artikkelen er å bringe klarhet i hvordan begrepet «kontroll» bør brukes i atferdsanalyse, og dernest hvordan frihet, atferdspåvirkning og fri vilje kan forenes. Vi vil argumentere for at atferdsanalysen, med sin sterke vekt på miljøets påvirkning, ikke tvinger oss til å forkaste verdiene frihet og autonomi, og at atferdsanalytikere bør slutte å omtale den

påvirkning de oppnår som kontroll av folks atferd. Hvis man med kontroll mener at man behersker eller dominerer et saksforhold, har man makt over saksforholdet i den betydningen at man kan oppnå ethvert utfall man måtte ønske (Goldman, 1992). Det er ikke nok å ha påvirket det som skjedde, man må ha vært den avgjørende årsaken og kunne dessuten oppnådd andre virkninger hvis man hadde hatt en annen målsetning.

Vi starter med noen eksempler på ulik bruk av begrepet kontroll. Midt på 50-tallet var B. F. Skinner og Carl R. Rogers (1956) engasjert i en debatt som dreide seg om det var mulig med en ikke-dirigerende terapi; altså en terapi der terapeuten ikke påvirket eller kontrollerte atferden til klienten, der klienten utfoldet sin frie vilje i terapien. Skinners standpunkt var at påvirkning skjedde uansett og gjerne via differensiell

Korrespondanse angående denne artikkelen til Jon A. Løkke: jon.lokke@hiof.no

forsterkning. Rogers hevdet derimot at han ikke forsterket klientens atferd. I en nå klassisk studie av Truax (1966) ble det undersøkt om Rogers faktisk differensielt forsterket klientens atferd. Datamaterialet i studien til Truax var filmopptak med Rogers som terapeut. Resultatet i studien er at Rogers, med empati og varme, differensielt forsterker fem av ni klientatferder, og fire av de fem klientatferdene øker i forekomst i terapitidene.

Det illustrerer vårt anliggende at Truax (1966) beskriver det sentrale spørsmålet i diskusjonen slik: «Thus, whether or not Rogers as a therapist uses differential reinforcement, thereby altering patient behavior, is a central question in the *basic issue of control* [vår utheving] which philosophically differentiates the two positions» (s. 1). Kontrollbegrepet brukes her om påvirkning av en klients eller andre personers atferd, noe vi påstår kan være uheldig i en del sammenhenger. Påvirkning av folks atferd kan være ønsket eller uønsket, tilsiktet eller utilsiktet. Tilsiktet påvirkning vil si at formålet er verbalisert og at påvirkningstiltaket er valgt for å oppnå denne målsetningen. Er det uønsket kontroll vil verdien frihet stå på spill.

Et annet eksempel er en kjent artikkel av Delprato (2002). I oppstarten av artikkelen finnes eksempel på at kontrollbegrepet fremstilles tvetydig og innebærer både atferdskontroll og eksperimentell kontroll—vi gjengir første avsnitt og deler av andre avsnitt: «Control is one of the most basic concepts in conceptual, experimental, and applied analysis of behavior, just as control is fundamental to all experimental sciences (e.g., Skinner, 1953, 1972)» (s.191). Her brukes kontrollbegrepet slik det er behandlet i vitenskapsteori og forskningsmetode (Hempel, 1966) og dreier seg om i hvilken grad det eksperimentelle designet er planlagt slik at årsakene til endring kan indentifiseres så sikkert som mulig. Eksperimentator kontrollerer den uavhengige variabelen i betydningen at eksperimentator kan manipulere variabelen til eksempelvis å være «på»

eller «av» eller kan gis bestemte verdier. Designet (det eksperimentelle oppsettet) gir også kontroll på andre variabler som ikke er tenkt å inngå i eksperimentet. Delprato fortsetter med å beskrive funksjonelle forklaringer (se Skinner, 1981) og sklir gradvis over i noe som likner på beskrivelse av atferdskontroll fra forskerens side (og motkontroll fra deltakeren): «To study the functional relations between environment and behavior, behavior analysts manipulate (control) environmental variables to determine their effect on behavior. Stimulus control and schedule control are elementary principles. These familiar forms of control are defined by operations and conditions external to the behavior» (s.191). Så langt er kontrollbegrepet brukt på en moralsk sett akseptabel måte og i tråd med eksperimentell metode. Men Delprato fortsetter så med en bruk av kontrollbegrepet som vi advarer mot: «Thus, we think of scientists controlling their subject matter (the behavior of organisms) by manipulating environmental stimuli and contingencies» (s. 191).

Problemet oppstår når atferdsanalytikere beskriver at de prøver å oppnå kontroll over respondering ved endring av stimuli eller egenskaper ved stimuli. Men, kontroll over andres atferd kan stå i motsetning til verdiene frihet og autonomi. Frihet til å gjøre som vi vil, uten innblanding fra andre, er en viktig del av et godt liv. Frihet er også et viktig middel til andre deler av hva et godt liv kan bestå av. I liberal politisk teori godtar man bare begrensning av voksnes frihet dersom det er nødvendig for å sikre lik frihet for alle (Kant, 1797/1991; Rawls, 1972/1991). Dette er sentrale etiske og politiske verdier i samfunn som er basert på demokrati og respekt for menneskerettigheter.

Stimulusvarianten av uttrykket eksperimentell kontroll

Antakeligvis er problemet med eksperimentell kontroll versus frihet i prinsippet tilsynelatende eller et skinnproblem. En årsak

til problemet er at uttrykket eksperimentell kontroll blir brukt på en misvisende måte hvis det brukes til å beskrive kontroll over atferd — at eksperimentator tar kontroll over andres atferd og slik styrer det folk sier eller gjør alt etter hvilke mål eksperimentator har satt.

I den historiske artikkelen til Baer, Wolf, og Risley fra 1968, som avgrenser anvendt atferdsanalyse fra eksperimentell atferdsanalyse, er begrepet kontroll først og fremst knyttet til dimensjonen «Analytic» (s. 94), mens de normative premissene om eksempelvis «frihet» knyttes til dimensjonen «Applied». Men, som hos Delprato (2002), kan også denne historiske teksten leses slik at det er uklart om kontroll dreier seg om eksperimentelle kontroll eller om atferdskontroll. Baer et al. skriver: «An experimenter has achieved an analysis of behavior when he can exercise control over it. By common laboratory standards, that has meant an ability of the experimenter to turn the behavior on and off, or up and down, at will» (s. 94). Forfatterne skriver videre at en slik form for kontroll er vanskelig i anvendte settinger, men er likevel et ideal. Legg igjen merke til at det er en drift vekk fra kontroll forstått som et grunnlag for å foreta slutninger om eventuelle effekter kan attribueres til uavhengige variabelen.

La oss kalle denne driften fra eksperimentell kontroll til atferdskontroll for «Optimistoppfatningen av Eksperimentell Kontroll» (OEK). Optimismen knyttes til troen og ønsket om å få til atferdsendring — altså en normativ betraktning og ikke en metodologisk betraktning om eksperimentell kontroll uansett hva resultatet måtte bli. OEK kan faktisk føre til et pessimistisk syn på folks evne til å ta ansvar for egne handlinger og skaper unødvendige konflikter mellom atferdsanalytikere og de som forsvarer verdiene frihet og autonomi. Som erstatning for OEK foreslår vi «Stimulusoppfatningen av Eksperimentell Kontroll» (SEK) som ekvivalent til eksperimentell kontroll i generell forskningsmetode og vitenskapsteori.

Hva bør legges i begrepet eksperimentell kontroll? Eksperimenter forutsetter direkte kontroll over de uavhengige variablene (stimuli og egenskaper ved stimuli – derav vår betegnelse stimulusoppfatningen av eksperimentell kontroll; SEK). Uten slik kontroll er eksperimenter umulig, man blir henvist til å studere naturlig forekommende variasjon i faktorer, som i korrelasjonsdesign. Korrelasjonsdesign kan karakteriseres som kausale design, men ikke-eksperimentelle kausale design nettopp fordi det er uklart hvilke faktorer som uavhengig variabel og avhengig variabel (retningsproblemet; Stanovich, 2014) fordi eksperimentator ikke har kontroll på uavhengig variabel. Dessuten er det fullt mulig å tenke seg at andre faktorer påvirker begge variablene i designet (tredjevariabelproblemet). I sin «Philosophy of Natural Science» skriver Hempel (1966) om: «... control of a factor (...) that, according to the given hypothesis, affects the phenomenon under study...» og videre: «When experimental control is impossible, when the conditions C mentioned in the test implication cannot be brought about or varied by available technological means, the hypothesis must be tested non-experimentally ...» (p. 20). Hempels C-betingelser er de faktorer som i følge eksperimentators hypoteser forårsaker det fenomenet vedkommende studerer. Vi foreslår følgende definisjon av SEK:

Eksperimentator har tilstrekkelig kontroll over de uavhengige variablene til å kunne isolere effekten av tiltaket slik at den mest sannsynlige slutningen er at tiltaket produserte effekten. Den effekten som omtales er tiltakets *innflytelse eller påvirkning* på deltakers atferd.

Det er en overdrivelse å beskrive tiltakets innflytelse som *kontroll* av andres atferd – vårt bidrag er å skille mellom begrepene *eksperimentell kontroll* og *atferdspåvirkning*.

Eksperimentell kontroll innebærer altså at vi er så sikre som mulige på at det i et gitt eksperiment bare er den planlagte uavhengige variabelen, og ikke andre variabler, som får

mulighet til å påvirke den avhengige variabelen, det vil si responderingen i atferdsanalytiske eksperimenter. Den designen vi planlegger skal holde alle tenkelige andre uavhengige variabler enn operasjonen eller prosedyren i sjakk. Når prosedyren er gjennomført må vi igjen tenke over om det kan ha vært uplanlagte variabler med i spillet. Fremtidige replikasjoner vil utgjøre ytterligere prøvinger av om vårt design var så godt som vi hadde tenkt med henblikk på å isolere effekten av vår uavhengige variabel. I anvendt atferdsanalyse innebærer eksperimentell kontroll, tilsvarende, at vi har kontroll på hva som forårsaker påvirkningen.

Altså, fordi man kan kontrollere de uavhengige variablene (stimulusbetingelser), kan vi teste teorier om de uavhengige variablenes innflytelse over den avhengige variabelen (responser). For at det skal bli en skikkelig test, må den avhengige variabelen få lov å variere fritt og uten noen normative føringer på endringsretningen i form av forventninger eller ønsker om bestemte atferdsforekomster. Hvis den avhengige variabelen ikke kan variere fritt, har vi ikke et eksperiment. I atferdsanalytiske eksperimenter er altså atferd eller respondering en fri variabel. Vi ønsker å studere hvordan atferd kan påvirkes ved å endre det som kan manipuleres direkte, nemlig stimuli eller egenskaper ved stimuli. Vi bør derfor skille skarpt mellom hva som kontrolleres og hva som bare påvirkes: Vi *kontrollerer de uavhengige variablene*. Slik *påvirker vi muligens atferden*.

I følge SEK er siktemålet med eksperimentell kontroll rent metodisk. Om atferd *bør* påvirkes er et normativt spørsmål knyttet til den andre dimensjonen i anvendt atferdsanalyse; «anvendt» dimensjonen.

Påvirkning og frihet

En ytterligere årsak til misforståelser er ideen om at hvis noen har innflytelse på eller påvirker mine handlinger så begrenser de min frihet. Men å bli påvirket av endringer

i miljøet er som regel ikke i konflikt med frihet. Hvis jeg for eksempel løper for å rekke toget, blir jeg påvirket av en melding om at toget er satt opp på spor 18. Jeg løper nettopp til spor 18. De som leste opp meldingen har altså påvirket min atferd, men det betyr ikke at de har begrenset min frihet. Tvert imot, jeg oppnår det jeg vil ved hjelp av denne påvirkningen. Sann informasjon er påvirkning som øker vår evne til å oppnå det vi vil. Jeg får hjelp av meldingen.

Et annet eksempel kan være at du via elektronisk post får en påminnelse fra sjefen om å sende inn en søknad om overføring av restferie til neste kalenderår. Du fyller umiddelbart ut søknaden og sender til personalavdelingen. I slike tilfeller påstår det ofte at atferdskjeden, som innebærer utfylling av søknad og innsending, er under stram stimuluskontroll. Vi påstår at dette er en overdrivelse. Personalavdelingen har kontroll over de stimuli som kan påvirke atferden, men det er du som utfører atferden. Du blir påvirket av de stimuli personalavdelingen kontrollerer fordi feriedager er tilstrekkelig attraktivt for deg. Du oppnår bokstavelig talt øket frihet i form av feriedager som fortsatt kan benyttes. E-posten er hjelp til å oppnå et gode. Du gjør frivillig noe du tjener på.

Anvendt atferdsanalyse kan komme i konflikt med verdien frihet først og fremst ved bruk av straff eller ekstinksjon, og i forbindelse med motiverende operasjoner der goder holdes tilbake eller aversiver presenteres (eksempelvis for å fremme mending). Det er atferdsanalytikere i dag klar over. Merk at her handler det om *kontroll over stimuli*. Likevel, hvis denne kontrollen er nødvendig for et vellykket resultat, man forklarer den kontroll over stimuli som behandlingen krever, og hvis den som mottar behandlingen forstår forklaringen og går med på behandlingen fordi vedkommende ser seg tjent med den, er heller ikke denne stimuluskontrollen i strid med pasientens frihet. Påvirkningen kan være ønsket. På sikt kan det øke pasientens evne til å leve i pakt med de verdier vedkommende er tilhenger av.

Påvirkning på autonomievnner

Evne til å ta ansvar for egne handlinger kalles ofte autonomi i liberal politisk teori (Kant, 1786/1983; Mele, 1995). Autonomievnner er ofte regnet som en forutsetning for, og brukes som begrunnelse for, at voksne folk bør tilstå en betydelig grad av frihet til å handle slik de selv finner best, uten inngrep fra andre (Kant, 1797/1991; Rawls, 1972/1991). Men autonomievnner forutsetter at aktøren har kontroll over egen atferd; selvkontroll. Det krever selvdisciplin og evne til å ta beslutninger styrt av egen fornuft (Mele, 1995).

Innen etisk teori tenkes evnen til autonomi i form av beslutninger — at egen atferd styres av egne beslutninger. Å oversette snakk om beslutninger til teori om atferd kan by på problemer. Man bør unngå mentalistisk forklaring av atferd. Vi kan starte med at atferdsanalysen anerkjenner at det er en viktig egenskap ved voksne mennesker at de noen ganger styrer egen atferd ved hjelp av tenkning (kompleks verbal atferd hvor vi selv er både snakker og lytter; se Løkke, Løkke & Arntzen, 2013).

Vi oppdrar barn til å ta økt ansvar for egne handlinger. Denne treningen starter ikke som teori-innlæring, men i noen viktige tilfeller ender vi opp med å kunne formulere verbalt det vi har lært – kanskje i form av regler. Denne verbaliseringen er ikke alltid riktig eller nøyaktig, men den gir oss mulighet til å styre egen ikke-verbal atferd ved hjelp av egen verbal atferd. Det vil være verbal atferd som handler om spesifikke konsekvenser av atferd under gitte stimulusbetingelser. Deler av stimulusbetingelsene kan være observerbare, mens resten er gjettinger, ofte basert på det man har hørt fra andre.

Generelt sett: autonomievnner, eller ansvarsevner, oppnås gjennom trening og opplæring. Operant betinging innebærer vanligvis diskriminering – det blir klart hvilke stimulusbetingelser som foranlediger atferd med gunstig effekt. Operant betinging påvirker de valg man tar, og det vanligste resultatet er at man blir bedre informert

og at ansvarsevnen øker. Altså, ved hjelp av anvendt atferdsanalyse kan folk lære å velge slik at de oppnår mer av det de verdsetter.

Ved hjelp av anvendt atferdsanalyse kan man også trene opp økt selvdisciplin. Selvdisciplin dreier seg grovt sett om det Skinner (1953) beskriver som det kontrollerende selvets kontroll over det kontrollerte selv. Det atferdsanalytiske «selvet» innebærer to repertoarer der det ene repertoaret, det kontrollerende selv, overvåker og påvirker det andre (Løkke, Løkke, & Arntzen, 2013; se også Skinner 1957 om selvredigering). Et kontrollert selv innebærer eksempelvis at en person kan motstå umiddelbare små fristelser for senere å oppnå en større forsterkende hendelse. Folk som mottar hjelp til økt selvdisciplin vil lettere kunne oppnå det de vil, andre kan holde dem ansvarlig for handlinger i større grad enn før, og man har god grunn til å gi de samme personene økt personlig frihet.

Den innflytelse over atferd som oppnås ved at man kontrollerer forsterkningsbetingelsene (SEK) kan altså brukes til å bedre folks autonomi — eller til å undergrave den. Lureri er påvirkning som svekker ansvarsevnen og står i motsetning til verdien frihet. Man kan blant annet lure folk ved å gi feil opplysninger eller utelate opplysninger. Man undergraver også folks autonomievnner ved å friste folk over evne. Begge deler er eksempler på manipulasjon. Det vil sjelden være moralsk forsvarlig å undergrave folks autonomievnner ved manipulasjon, men atferdsanalytiske eksperimenter og operasjoner går sjelden ut på å lure eller friste over evne. Vi undergraver også folks autonomievnner ved å gi mer hjelp enn nødvendig, men gode atferdsanalytikere vil advare mot det.

Anvendt atferdsanalyse bør prioritere trening som innebærer å diskriminere sant fra falskt, å velge slik at man oppnår mer av det man verdsetter, og man bør trene folk i å motstå fristelser. Moral, å ta noe hensyn til andre, bør også trenes inn, men det står heller ikke i motsetning til liberal teori fordi egen frihet ikke skal redusere andres like rett til frihet. Atferdsanalysen kan altså bidra til

frihet og autonomi og har ofte nettopp denne effekten. Fordi OEK sikter mot kontroll av andres atferd, skapes det en unødvendig motsetning mellom idealet om eksperimentell kontroll og pasientens autonomi. SEK tar sikte på kontroll av stimuli og i neste omgang undersøke hvilken innflytelse stimulusendring har på pasientens atferd. Denne innsikten kan læres bort til pasienten, og man kan trene pasienten til å ta kontroll over de effektive stimuli selv. Determinisme kan være en årsak til at enkelte atferdsanalytikere støtter OEK.

Determinisme

Determinisme er en filosofisk teori som hevder at alt er fullstendig og entydig årsaksbestemt. Tyngdeloven er eksempel på en deterministisk lov. Jeg kan som jordboer hoppe opp det jeg orker. Jordas gravitasjon trekker meg ned igjen hver gang. Skinners posisjon beskrives slik av Delprato og Midgley (1992, p. 1509): “Skinner followed the commonly accepted position that the scientific method begins with a deterministic assumption rather than an indeterministic one. The scientist assumes lawfulness, hence determinism, and proceeds to look for lawful relations”.

Sannsynlighetslover derimot handler om økt eller nedsatt hyppighet, for eksempel sannsynligheten for å oppnå kreft hvis man røyker. Sannsynlighetsforklaringer utgjør en viktig del av den kunnskap vitenskapen har gitt oss (Hempel, 1966).

Atferdsanalytikere kan oppfattes som determinister. Dersom noen utøvere av anvendt atferdsanalyse også tror at de i prinsippet *fullstendig* kan styre andre mennesker via stimulusendring er det lett å anta OEK. Mot dette valget har vi to argumenter: Det er for det første ikke nødvendig for atferdsanalytikere å være determinister. Atferdsanalysen operer ikke med deterministiske lover for atferd, den postulerer funksjonelle forklaringer (Skinner, 1981): Funksjonelle forklaringer innebærer endringer i sannsynligheter

for at en atferd skal forekomme gitt bestemte endringer i forsterkningsbetingelsene.

Atferdsanalytikere kan tro at alt er determinert, men samtidig benytte sannsynlighetslover fordi de regner med at atferds styres av flere betingelser enn de atferdsanalytikere kontrollerer. Atferdsanalytikere kan også tro at noe av det man kan observere reelt sett skjer tilfeldig, for eksempel at sannsynligheten for å slå 6 med en terning reelt sett er lik sannsynligheten for å slå 1. Atferdsanalytikere kan også avstå fra å ta standpunkt for eller imot determinisme. Ingen av disse valgene vil påvirke deres arbeid som atferdsanalytikere.

For det andre kan determinister til en viss grad godta at folk har fri vilje (autonomi), det vil si frihet fra tvang kombinert med forståelse for hva man gjør og selvkontroll. Legg merke til at autonomi forutsetter kontroll. Hvis man bare har delvis kontroll over egen atferd, har man mindre ansvarsvevne og mindre muligheter til å oppnå det man vil enn hvis man har full kontroll (Ayer, 1954/1982). Kontroll over egen atferd er noe som må øves opp. Vi kan gradvis oppnå større kontroll over egen atferd gjennom trening.

Det fins altså ulike oppfatninger av begrepet fri vilje. La oss til slutt sammenligne Kants oppfatning, som ofte omtales som libertarianistisk, med en kompatibilistisk oppfatning, som hevder at determinisme og autonomi kan forenes.

Fri vilje

Kant tenker seg at autonomi er vår evne til å tenke ut hva som er riktig, kun styrt av fornuft, og deretter velge denne riktige handlingen. Siden vi har en kropp, styres vi også av naturlover — de naturlige tilbøyelighetene som følger av vår biologi. Kant mener at vår evne til moral skyldes at vi kan tenke ut hva som er moralsk riktig uten at denne tenkingen er styrt av hva vi av biologiske årsaker har lyst til. Vi har altså en evne til å gi oss selv normer for hvordan vi bør handle; normer som kun tar etiske hensyn

(Kant, 1786/1983). Evnen til selvlovgivning krever også evne til å velge den handlingen vi har funnet ut er riktig, og velge den til tross for andre ikke-moralske motiver — våre naturlige tilbøyeligheter (Kant, 1797/1991). Vi står som på en skillevei i følge Kant (1786/1983); vi kan velge det riktige eller det gale vi er fristet til å gjøre. Det er dette Kant kaller fri vilje: En evne til å handle lovmessig kun ut fra fornuftsgrunner, uten å være styrt av naturlover.

Mange filosofer er kompatibilister. De mener at vi kan opparbeide autonomi (ansvarsevne) og dermed holdes ansvarlig for egen atferd selv om deterministene har rett. Kompatibilister må moderere Kants standpunkt (Mele, 1995). Vi kan lære å gjøre de riktige tingene samtidig som vi forstår hvorfor dette er riktig, og vi kan lære å gjøre det fordi det er riktig, men dette trenger ikke være grunner som er helt uavhengige av det vi har lyst til. En kompatibilistisk definisjon av fri vilje kan være slik: Vi har fri vilje hvis vi kan reflektere kritisk over grunnene til at vi handler slik vi gjør, og at denne refleksjonen fører til at vi enten aksepterer de grunner vi handler etter eller handler utfra det vi mener er bedre grunner. Dessuten må vi forutsette at våre kritiske refleksjoner ikke er influert av andre på måter som vi har grunn til å være imot (Salthe, 2003).

Den største forskjellen mellom en kantiansk og en kompatibilistisk teori om autonomi er at kompatibilister ikke tror at man kunne handlet annerledes. Enten blir man styrt av den kritiske gjennomtenkingen man har lært, eller av påvirkning i strid med det beste man kan. I begge tilfeller kunne man ikke handlet annerledes. Man kan oppmuntre eller straffe atferd likevel, men hvis man er kompatibilist kan man ikke mene at den som blir utsatt for straff eller oppmuntring har fortjent det. Man må tenke annerledes enn vanlig innen strafferett og barneoppdragelse.

En kompatibilistisk oppfatning av autonomievner er fullt ut forenelig med atferdsanalysen, mens det kan være vanskelig å forene

atferdsanalysen med Kants oppfatning. SEK gjør det lett å være kompatibilist. Valg av OEK kan være motivert av en ytterliggående form for determinisme der man avviser all tro på at folk kan ha evne til autonomi (fri vilje). Vi ser ingen grunn til at atferdsanalytikere skal slutte seg til en slik filosofisk teori.

Forsterkningsbetingelsene bør legges til rette slik at de oppmuntrer til riktige handlinger og reduserer gale handlinger. Videre bør det være lett å gjøre det riktige og vanskelig å gjøre det som er galt. Hvis alt dette fungerer riktig, vil riktig handling bli forsterket. Man oppnår for eksempel anerkjennelse for god oppførsel. At rett atferd blir positivt forsterket på denne måten skyldes iallfall tre forhold: Man har vært heldig med de stimulusbetingelsene man har blitt utsatt for, man er født med evne til å lære av dem, og dette fører til at man fortsetter å oppføre seg bra. Det siste er en generell egenskap ved ens atferd som andre naturlig nok setter pris på. Det er bra at de gir uttrykk for det, men de kan samtidig mene at man har vært heldig som har havnet i en slik god sirkel, og at man ikke kunne handlet annerledes. Man har blitt et godt menneske fordi man er trent opp til å bli det (Aristoteles, trans. 1985).

De som har en tendens til å oppføre seg dårlig, har vært uheldige. At man forstår at de har vært uheldige, er ikke til hinder for å mene at de oppfører seg dårlig. Vi kan også mene at det er stor sjanse for at de fortsetter å oppføre seg slik, hvis vi ikke lærer dem bedre oppførsel. Våre muligheter til å påvirke en slik person avhenger av hvilke stimuli som har positive valør for denne personen, hvilke som har negativ valør for vedkommende, og om vi har mulighet til å påvirke.

Vi har avslutningsvis skissert to historier: Historien om de som har lært god oppførsel og den om de som har lært dårlig oppførsel. Atferdsanalytikere vil understreke at begge historiene først og fremst er læringshistorier, at moralsk karakter er lært. Videre vil atferdsanalytikere mene at personen det er snakk om ikke kunne handlet annerledes, gitt vedkommendes læringshistorie kombinert

med de aktuelle forsterkningsbetingelsene. Dette er ikke til hinder for å anta en kompatibilistisk teori om fri vilje. Man kan ha fri vilje selv om ens atferd blir påvirket av ens omgivelser.

At eksperimentator har makt til å endre stimulusbetingelsene etter eget forgodtbefinnende betyr ikke at det samme også gjelder utfallet av eksperimentet. At det viste seg at eksperimentet ble vellykket, betyr ikke mer enn at eksperimentet påvirket atferden slik det skulle. SEK representerer derfor en uproblematisk bruk av kontrollbegrepet. Det samme gjelder begrepet selvkontroll. At en person har stort nok herredømme over egen atferd til å kunne handle slik han finner best, er nettopp det vi forbinder med begrepet autonomi. Begge begrepene gir plass til å anerkjenne at folk kan ta ansvar for egne handlinger. Med OEK blir vi ledet mot en forståelse av eksperimentell kontroll som en maktkamp om hvem som skal beherske den andres atferd. Man sier ikke lengre bare at endring i stimulusbetingelsene forårsaker endring i atferdsfrekvenser, men at det var den avgjørende årsaken og at eksperimentator ved hjelp av sin kontroll over stimuli kunne oppnådd enhver atferdsendring han eller hun måtte sette seg som mål for eksperimentet. Det er jo først da han eller hun hadde hatt kontroll over atferden. Hvis man også tenker slik innen anvendt atferdsanalyse, har man helt unødvendig stilt seg på tvers av verdiene frihet og autonomi.

Referanser

Aristotle (trans. 1985). *The Nicomachean Ethics* (Translated by T. Irwin). Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Ayer, A. J. 1954/1982. Freedom and Necessity i G. Watson (Ed.) *Free Will*. Ss. 15–23. Oxford: Oxford University Press.

Baer, D. M., Wolf, M. M., & Risley, T. R. (1968). Some Current Dimensions of Applied Behavior Analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1, 91–97.

Delprato, D. J. Countercontrol in Behavior

Analysis. (2002). *The Behavior Analyst*, 25, 191–200.

Delprato, D. J., & Midgley, B. D. (1992). Some fundamentals of B. F. Skinner's behaviorism. *American Psychologist*, 47, 1507–1520. doi: 10.1037/0003-066X.47.11.1507

Goldman, A. I. (1992). Towards A Theory of Social Power. i A. I. Goldman *Liaisons. Philosophy Meets the Cognitive and Social Sciences*. Ss.257–297. Massachusetts: The MIT Press.

Hempel, C. G. 1966. *Philosophy of Natural Science*. Princeton: Prentice Hall.

Kant, I. 1786/1983. Grunnlegging av moralens metafysikk. i E. Storheim (red), *Moral, politikk og historie: Et utvalg av Kants praktiske filosofi*. ss. 11 – 77. Oslo: Universitetsforlaget.

Kant, I. 1797/1991. *The Metaphysics of Morals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Løkke, J. A., Løkke, G. E. H., & Arntzen, E. (2013). Forståelse av selvet i atferdsanalyse. *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 40, 79 – 85.

Mele, A. R. 1995. *Autonomous Agents From Self-control to Autonomy*. Oxford: Oxford University Press.

Rawls, J. 1972/1991. *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Rogers, C. R. & Skinner, B. F. (1956). Some Issues Concerning the Control of Human Behavior. *Science*, 124, 1057–1066.

Salthe, G. 2003. *Planning and Deciding for People with Mental Retardation*. Oslo: Unipub AS.

Skinner, B. F. (1953). *Science and Human Behavior*. New York: Macmillan.

Skinner, B. F. 1957/1992. *Verbal Behavior*. Cambridge: B. F. Skinner Foundation.

Skinner, B. F. (1981). Selection by Consequences. *Science*, 213, 501–504.

Stanovitch, K. E. (2014). *How to Think Straight About Psychology. Ninth edition*. Essex, Pearson Education Limited.

Truax, C. B. (1966). Reinforcement and Nonreinforcement in Rogerian

Psychotherapy. *Journal of Abnormal Psychology*, 71, 1–9.

On Terms

Experimental control, behavioral influence, self-control, freedom and autonomy

Jon A. Løkke and Gunnar Salthe
Østfold University College

In this “On terms” we distinguish between experimental control as an ideal in science and control as in influencing the behavior of clients. These two conceptual schemes, similar in name but different in context and content, have to be treated as different. Otherwise, behavior analysts might be accused of not respecting freedom and autonomy as central values in applied behavior analysis. Furthermore, we argue for an understanding of autonomy in accord with a strong belief in environmental influence on behavior.

Keywords: experimental control, behavior control, freedom, autonomy